

Дәріс 10. Білім және әлеуметтік теңсіздік.

Сабақтың жоспары

1. Білімнің міндеттері мен құрылымы.
2. Білім жүйесіндегі мәселелер.

Дәрістің мазмұны

Кіріспе Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік әділеттілік, теңдік және мүмкіндіктерді теңдей бөлу мәселелерімен тығыз байланысты. Білім — бұл тек жеке тұлғаның даму құралы ғана емес, қоғамның әлеуметтік құрылымының қалыптасуына әсер ететін маңызды фактор болып табылады. Білім беру жүйесіндегі теңсіздік қоғамдағы әлеуметтік стратификацияның тереңдеуі мен әлеуметтік мобилдіктің төмендеуіне әкеледі, бұл өз кезегінде экономикалық, саяси және мәдени тұрғыдан қоғамның тұрақсыздығына әсер етуі мүмкін.

Мақсаты — білім беру жүйесіндегі теңсіздіктерді зерттеу арқылы әлеуметтік теңдікті қамтамасыз ету жолдарын анықтау және барлық әлеуметтік топтар үшін білімге тең қолжетімділікті қамтамасыз ету.

Міндеттері:

- Білім беру жүйесіндегі әлеуметтік теңсіздіктердің себептері мен салдарын анықтау, олардың қоғамдағы әлеуметтік стратификацияға әсерін талдау.
- Әлеуметтік теңдікке қол жеткізу үшін білім беру жүйесінде тең мүмкіндіктер мен әділдікті қамтамасыз ету жолдарын зерттеу.
- Әлеуметтік топтар арасындағы білімге қолжетімділікті теңестіру үшін мемлекеттік және әлеуметтік саясаттарды әзірлеу.

Қорытынды. Білім мен әлеуметтік теңсіздік арасындағы байланыс қоғамның дамуында маңызды рөл атқарады. Білім беру жүйесіндегі теңсіздіктер әлеуметтік стратификацияның тереңдеуіне, әлеуметтік мобилдіктің төмендеуіне және теңсіздіктің ұрпақтан-ұрпаққа жалғасуына әкеледі. Әлеуметтік теңдікке қол жеткізу үшін білім беру жүйесін барынша инклюзивті және әділетті ету маңызды. Тең қолжетімділік, сапалы білім беру мен әлеуметтік әділеттілік қоғамның тұрақты дамуы үшін қажетті алғышарттар болып табылады.

Қоғамдағы әртүрлі әлеуметтік топтардың білім алу мүмкіндіктерін теңестіру, кемсітушілікті жою және барлығына тең мүмкіндік беру арқылы әлеуметтік теңсіздік мәселесін шешуге болады. Бұл тек жеке адамдардың әлеуметін арттыруға ғана емес, бүкіл қоғамның экономикалық, әлеуметтік және мәдени тұрғыдан өсуіне ықпал етеді. Сондықтан білім беру саласындағы теңсіздікті жою және оны әлеуметтік әділеттілік принциптеріне негіздеу — ұзақ мерзімді әлеуметтік тұрақтылықтың кепілі.

Білім беру педагогика, психология, философия, тарих, экономика, әлеуметтану секілді ғылымдар қатарын зерттеудің объектісі мен пәні болып табылады. Олардың әрқайсысы өздеріне тән шекарасын зерттейді. Білім беру әлеуметтануы – білім жүйесін әлеуметтік институт ретінде және оның қоғаммен өзара әрекеттестігін зерттейтін ғылыми пән. Әлеуметтанудың мұндай ерекше саласының бөлініп шығуы білімнің тарихи ауыспалы жүйесіне және шартты дербестігіне, оларды тудырушы қоғамдық қатынастар шеңберінде қоғамның дамуы мен қызмет етуіне белсенді әсер ете алу қабілеттілігіне негізделген.

Білім беру әлеуметтануының пәні әлеуметтік институт ретінде білім (оның қоғамдағы қызметі мен басқа институттармен өзара байланысы), әлеуметтік ұйым ретіндегі оның мекемелері (мектеп, ЖОО, т.б.), сонымен қатар білім саласындағы әлеуметтік саясат болып табылады. Білім беру әлеуметтануы, сондай-ақ білім жүйесінің әлеуметтік институт

ретінде қоғаммен және оның негізгі элементтерімен өзара әрекеттесулерін зерттейді: мысалы, қоғамдық өндіріс элементтері, экономикалық қатынастар элементтері, саяси жүйе элементтері, рухани өмір элементтері. Білім жүйесі мен оның жеке кіші жүйелер ішінде пайда болатын әлеуметтік мәселелерге (мектеп, кәсіби оқу орны), оқытушы мен оқушы арасындағы өзара қатынас, ұжым мен топ арасындағы қатынас, мектеп сыныптары ішіндегі қатынас саласындағы мәселелерге келетін болсақ, мұндай мәселелер білім беру әлеуметтануының саласы ретінде педагогика әлеуметтануын қалыптастырады.

Білім беру әлеуметтануының өзіндік ерекше міндеттері бар:

Білім алуудағы қажеттілікті зерттеу, қоғам өмірі мен жеке өмірдегі оның рөлін, түсініп, бағалау;

Олардың әлеуметтік маңыздылық астарындағы білім сапасын және деңгейін бағалау;

Қоғам мен білім алушылардың білімге қатынасы, оның әлеуметтік құндылықтарын зерттеу;

Әлеуметтік мәртебенің факторы ретінде білімнің рөлін көрсету;

Рухани қажеттіліктер мен мүдделер серпініне оның әсер ету деңгейін анықтау.

Білім беру әлеуметтануының негізін М.Вебер және Э.Дюркгейм қалаған.

Олар білімнің әлеуметтік қызметтерін, оның экономикалық және саяси процестермен байланысын, сонымен қатар әлеуметтану көзқарасы бойынша оқу орындары мен педагогикалық процестерді зерттеді. Кейінірек Т.Парсонс білімді қазіргі қоғамда әлеуметтендіру институты ретінде зерттеуді, оқу орындары мен оның элементтерін әлеуметтік жүйе ретінде қарастыруды ұсынды (рөлдер мен нормалар жүйесі). Осы тұрғыдан алғанда мектептер, сыныптар, әлеуметтік психологиялық орта, топтық процестер, жанжалдың шығу тегі, оқыту тәсілі, әлеуметметриялық құрылымдарға ие болатын білім алушылардың бейресми топтары зерттеледі. Н.Гросс, Р.Будон, Р.Коллинс білім алушының әлеуметтік жағдайын, оның оқу жүйесіндегі жетістіктерін сондай-ақ білім мен әлеуметтік стратификацияның байланысын талдауға назар аударады.

Білім беру жүйесі – әлеуметтік институттың ең маңыздыларының бірі. Жеке адамның әлеуметтенуі – жеке адамдардың өзери өмір сүретін қоғамда тиімді жұмыс істеу үшін өмір сүру арқылы сапасын дамыту процесі. Әлеуметтендіру мәдениеттің сабақтастығын, оның ұрпақтан-ұрпаққа берілуін қамтамасыз етеді. Алғашқы әлеуметтендіруді (баланың әлеуметтендіруі) алып жүруші агенттер болып отбасы табылады, әлеуметтендіру көбінесе стихиялы сипатта болады (саяси, заңдық, діни, БАҚ, т.б.). бұл жерде әлеуметтендіру басымдылығы бойынша мақсатты бағытталған сипатта болады. Қазіргі қоғамда саналы әлеуметтенудің шешуші құралы білім жүйесі болып табылады. Олардың әрекет ету процесінде сонымен қатар әлеуметтену процесінің екі жақты қызметі туындайды – мәдениетті жеткізу және тұлғаның дамуы.

Білім тұлғаның дамуына, өзін-өзі көрсетуіне көмектеседі. Сонымен бірге білім тәжірибелік және нышандық сипаттағы маңызды міндеттерінің орындалуын қамтамасыз етіп, қоғам үшін шешуші маңызды орын алады. Мәдениетті жеткізу қызметі дәстүрлі құндылықтарды арнайы емес тиісті білім беру жүйесінде сақтау және оларды жоғалтып алуын толағандыратын тарихи бағыт алу сана-сезім ашық көрінетін қоғамдарда көрініс береді. Білімнің бұл қызметінің жүзеге асуы гуманитарлық жиынтық пәндерінің – қоғам тарихының, тілдің, әдебиеттің, географияның, дін және философияның қолдауынан көрінеді.

Білім беру жүйесі қоғамның бірігуіне маңызды үлес қосады. Қазіргі көптеген елдер әр түрлі этникалық, діни, нәсілдік топтармен сипатталады. Білім тарихы тағдырдың қауымдастық сезімін, осы біртұтас қоғам қатарына жататынын қалыптастыруға өзінің

үлесін қосады және осындай топтардың ұлттық мәдени ерекшеліктерін сақтай отырып, мәдени ықпалдасу шеңберіндегі ортақ құндылықтарды, қалауларды, мұраттарды және ұмтылыстарды жасап шығаруға көмектеседі.

Білім беру өзінің құрылымы бар шағын жүйені көрсетеді. Негізгі элементтер ретінде әлеуметтік қауымдастық, әлеуметтік ұйым ретіндегі оқу-тәрбиелеу мекемесін (оқытушылар мен оқушылар) және әлеуметтің мәдени іс-әрекетінің түрі ретінде оқу процесін көрсетуге болады. Білім жүйесі мына принциптер бойынша құрылады, әрі бірнеше буындардан тұрады: мектепке дейінгі тәрбие беру жүйесі, жалпы білім беру мектебі, кәсіби-техникалық білім, жоғары оқу орынан кейінгі кадрларды қайта даярлау мен біліктілікті жоғарылату жүйесі, т.б.

Білім қоғамдық өмірдің барлық саласымен байланысты. Экономика білім беру саласының материалдық базасын анықтайды, оның мазмұнын пәндер құрылымы, мамандық және мамандану тұрғысын, жоспарын негіздейді. Саяси сала, сондай-ақ, білім жүйесіне тікелей әрекет жасайды. Қоғамдағы режимге (демократиялық және тоталитарлық) және оның түрлеріне (ашық және жабық) байланысты білім беру жүйесінің мазмұны мен оған сәйкес келетін құрылымдары қалыптасады. Сонымен бірге әлеуметтік-мәдени орта макро- және микро- деңгейде білім берудің барлық жүйесіне әсер етеді. Бұл жерде әңгіме қоғам мен отбасының өнегелі және діни құндылықтары жайлы болып отыр.

Әлеуметтік теңсіздік қоғамдастығынан сынып, нәсілдік және гендерлік иерархиялар ұйымдастырады, бұл брокер ресурстарға және құқықтарға қолжетімділікті таратуға мүмкіндік бермейді. Бұл табыс пен байлықтың теңсіздігі, білім беру мен мәдениет ресурстарына теңсіз қолжетімділік, сондай-ақ полиция мен сот жүйесімен дифференциалды емдеу сияқты көптеген жолдармен көрінуі мүмкін.

Әлеуметтанудағы әлеуметтік теңсіздіктің екі негізгі көрінісі бар. Бір көзқарас функционалист теориясы мен басқа да жанжалдар теориясымен үйлеседі.

Функционалдық теоретиктердің пікірінше, теңсіздік сөзсіз және қажет және қоғамдағы маңызды функцияны атқарады. Қоғамдағы маңызды лауазымдар көп тренингтерді талап етеді және осылайша көп табыс алуға тиіс.

Әлеуметтік теңсіздік және әлеуметтік стратификация осы көзқарасқа сәйкес қабілетке негізделген меритократияны тудырады.

Теориялық қақтығыстар, екінші жағынан, теңсіздікті қуатты күшті топтардан құралған топтардан туындайды. Олар әлеуметтік теңсіздік әлеуметтік жетістіктерге кедергі келтіріп, кедергі келтіреді деп сенеді, себебі билік өкілдері мәртебелік кводы сақтау үшін әлсіз адамдарды қудалайды. Бүгінгі дүниеде үстемдікке ие болу ең алдымен идеологияның күші - біздің ойларымыз, құндылықтарымыз, нанымдары, дүниетанымдары, нормалары мен үміттері - мәдени гегемония деп аталатын үдеріс арқылы жүзеге асырылады.

Тақырып бойынша бақылау сұрақтары:

1. Білім беру жүйесіндегі әлеуметтік теңсіздіктің басты себептері қандай және олар қоғамның басқа салаларына қалай әсер етеді?
2. Әлеуметтік теңсіздікті азайту үшін білім беру жүйесінде қандай өзгерістер енгізу қажет?
3. Білімге тең қолжетімділік қоғамдағы әлеуметтік мобильділік пен әділеттілікке қалай ықпал етеді?
4. Әлеуметтік топтардың білім алу мүмкіндіктеріндегі айырмашылықтардың экономикалық даму мен жұмыс нарығына әсері қандай?
5. Білім беру саласындағы теңсіздікті жою үшін мемлекет пен қоғам қандай бірлескен шаралар қабылдауы керек?

Әдебиет:

1. Білім туралы Қазақстан Республикасының Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 24 қазандағы № 487-IV Заңы// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000487>
2. Бринкерхоф Д., Уейте Р., Ортега С. Әлеуметтану негіздері. Алматы, Ұлттық аударма бюросы, 464 б., 2018
3. Ритцер Д., Степницки Д. Әлеуметтану теориясы. Алматы, Ұлттық аударма бюросы, 856 б., 2018
4. Биекенов К.У., Биекенова С.К., Кенжакимова Г.А. Социология: Уч.пособие. – Алматы: Эверо,2016. – 584с.
5. Әбдірайымова Г.С. Жастар социологиясы: оқу құралы. 2-басылым. – Алматы: "Қазақ университеті", 2012. – 224б.
6. Социология. Основы общей теории: учебник / Под ред. Г.В. Осипов, Л.Н. Москвичев. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Норма, 2015. - 912 с.
7. Macionis J. Society: The Basics. Pearson, 2016.
8. Ройс А. Синглтон, Брюс С. Стрэйтс Әлеуметтік зерттеу әдістері — Нұр-Сұлтан : «Ұлттық аударма бюросы», 2020. — 814 б.
9. М. Коннолли, Л. Хармс, Д. Мэйдмент Әлеуметтік жұмыс: контексі мен практикасы— Нұр-Сұлтан : «Ұлттық аударма бюросы», 2020. — 382 б.